

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Філіял «Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору
імя Кандрата Крапівы»

БЕЛАРУСКІ ФАЛЬКЛОР

МАТЭРЫЯЛЫ І ДАСЛЕДАВАННІ

Зборнік навуковых прац

Заснаваны ў 2014 годзе

Выпуск 2

Мінск
«Беларуская навука»
2015

Зборнік змяшчае раздзелы: «Даследаванні», «Беларускі фальклорна-этнолінгвістычны атлас», «3 Калекцыі фальклорных запісаў», «Матэрыялы палявых экспедыцый», «Фальклор беларусаў замежжа», «Рэцэнзіі», «Юбілей». Даследаванні прысвечаны рознабаковаму разгляду ўнікальнага позневеснавога абраду ваджэння Куста. У рубрыцы «Беларускі фальклорна-этнолінгвістычны атлас» аглядаюцца беларускія версіі легенды пра колас і першы выган жывёлы ў поле. Публікуюцца ўнікальныя запісы, якія захоўваюцца ў архіве аддзела фалькларыстыкі і культуры славянскіх народаў Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, а таксама сучасныя палявыя запісы з прыватных архіваў.

Зборнік разлічаны на фалькларыстаў, этнолагаў, моваведаў, краязнаўцаў, а таксама ўсіх, хто цікавіцца народнай спадчынай.

Рэдакцыйная калегія:

Г. А. Барташэвіч, Т. В. Валодзіна (гал. рэд.), А. С. Ліс, В. М. Шарая, І. А. Швед

Рэдакцыйная рада:

М. П. Антропаў, А. М. Боганева, Ю. І. Внуковіч, Я. І. Грыневіч, А. А. Гулак, У. А. Лобач,
С. В. Русецкі, С. І. Санько

Рэцэнзенты:

кандыдат філалагічных навук А. В. Цітавец
кандыдат філалагічных навук У. А. Васілевіч

ЗМЕСТ

■ Прадмова	5
■ Даследаванні	
Уладзімір Сівіцкі Традыцыя гукання вясны ў беларусаў: міфасемантыка сезонна-каляндарнай змены	7
Ольга Шарая Западнопопелеский обряд «вождение Куста» как социокультурный феномен и проблемы его изучения	32
Рыма Кавалёва Беларускія куставыя песні: функцыя, паэтыка, семантыка	67
Мікалай Антропаў Этнолінгвістычны кантынум заходнепалеска-беларускага абрадавага Куста	100
Ніэле Лаўрынкене Літоўская багіня Круміне і яе адлюстраванні ў славянскіх традыцыях	151
Фёдар Волкаў Кармленне душ у беларусаў	168
■ Беларускі фальклорна-этнолінгвістычны атлас	
Алена Боганева Беларускія версіі легенды пра колас: варыянтнасць, тыпавыя і рэдкія матывы, геаграфія распаўсюджвання	171
Аляксандра Шрубок Першы выган жывёлы ў поле: арэальная характарыстыка і семантыка	190
■ 3 Калекцыі фальклорных запісаў	
3 архіва Аркадзя Смоліча	217
■ Матэрыялы палявых экспедыцый	
Генадзь Лапацін «Былі ведзьмы...»: Уяўленні пра вядзьмарства ў традыцыйнай культуры Гомельшчыны (на матэрыялах экспедыцый Веткаўскага музея стараабрадніцтва і беларускіх традыцый імя Ф. Р. Шклярава)	252
Песні, далучаныя да вечнасці: са збораў Сяргея Панізьніка	305

УДК 398.8

НІЛЕ ЛАЎРЫНКЕНЕ

ЛІТОЎСКАЯ БАГІНЯ КРУМІНЕ І ЯЕ АДЛЮСТРАВАННІ
Ў СЛАВЯНСКІХ ТРАДЫЦЫЯХ¹

Інстытут літоўскай літаратуры і фальклору (г. Вільня, Літва)

Круміне (*Krūminė*) – багіня старажытнай літоўскай рэлігіі, ледзь засведчаная ў рэдкіх гістарычных крыніцах. Яе слядоў не знаходзім ні ў фальклору, ні ў гутаркавай мове. І хоць звесткі аб існаванні гэтай багіні і праявы яе культуры даволі бедныя, але гэта зусім не значыць, што яна мае быць асуджана на забыццё, якое закранае мноства каштоўнасцей нашай духоўнай культуры. Гэты артыкул якраз прысвечаны высьвятленню прыроды, функцый, ролі і месца Круміне ў даволі шырокай прасторы этнічнай культуры балтаў і славян.

Упершыню імя Круміне (*Kruminie Pradziu Warpu*) згадаў і сцісла апісаў Мацей Стрыйкоўскі ў 1582 г. у спісе літоўскіх і жамойцкіх багоў: *Kruminie Pradziu Warpu, który wszelkie zboże dawa, temu na ofiarę bili kury grzebienia niskiego a gęstego, i siekali ich mięso w drobne sztuczki, aby żyto gęste, kłosiste, a nie wysokie zrodziło*. «Круміне Пачаткаў Каласоў, што ўсялякае збожжа дае, таму на ахвяру білі курэй з грэбенем нізкім ды густым і секлі іхнае мяса на дробныя кавалачкі, каб жыта густое, каласістае, а не высокае ўрадзіла» [BRMŠ 2, 512, 546]. Указаная ў гэтым тэксце функцыя Круміне (*wszelkie zboże dawa* «ўсялякае збожжа дае») і мэта ахвяравання ёй курыц (*aby żyto gęste, kłosiste, a nie wysokie zrodziło* «каб жыта густое, каласістае, а не высокае ўрадзіла») даюць магчымасць сцвярджаць, што ад яе залежала ўрадлівасць збожжа. Паводле Гінтараса Берэснявічуса, дадатак да імя Круміне – *Pradziu Warpu*² – указвае на пэўную семантыку пачатку [Beresnevičius 2001, 102]. Гэты апелятыў, які зросся з найменнем багіні, можа азначаць, што гэта багіня пачатку каласоў, г. зн. плёну збожжа, якое працягвае фармавацца, альбо істота, якая рэпрэзентуе першыя зрэзаныя, ужо даспелыя каласы.

Таму Круміне ахарактарызаваная як багіня збожжа, што заахвочвае яго буянне, кушчэнне, гарантуе поўныя, спелыя каласы. Сваёй прыродай і сферай дзейнасці Круміне асацыюецца з багіняй зямлі Жэмінай у літоўцаў і нашчад-

¹ На літоўскай мове тэкст надрукаваны ў: Nijolė Laurinkienė. Lietuvių deivė krūminė ir jos atšvaitai slavų tradicijose // Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos = Балты і славяне: пересечения духовных культур : [straipsnių rinkinys] / sudarė ir redagavo Tatjana Civjan, Marija Zavjalova, Artūras Judžentis. – Vilnius : Versmė, 2014. P. 306–325.

² Даслоўна: «Пачаткаў Каласоў» (ад літ. *pradžia* ‘пачатак’ і *varpa* ‘колас’). – Заўвага перакладчыка.

каў прусаў, адной з асноўных функцый якой была якраз апека збожжа, асабліва яго росту. Таму можна ўзняць пытанне, ці не з'яўляецца Круміне пэўнай персаніфікацыяй адной з функцый Жэміны, пад асобным імем, можа яе эпітэтам ці нават іпастассю. У пададзеным М. Стрыйкоўскім спісе багоў Круміне ўпісаная чацвёртай пасля бога зямлі Жэмінінкіса (*Ziemiennik*) [BRMS 2, 512, 546]. З Жэмінінкісам – богам зямлі – паводле тэоніма і сферы дзейнасці найперш варта звязваць Жэміну¹.

Сэнс імя, этымалогія тэоніма

У XIX – пачатку XX ст. вывучэннем імя Круміне і боства, якога яно абазначала, займаліся гісторыкі, філолагі, пісьменнікі. Большасць з іх зыходзілі з інфармацыі аб гэтай багіні, што была пададзена М. Стрыйкоўскім, аднак новых фактаў, якія б былі падмацаваныя аўтэнтчным матэрыялам, не прадставілі. Усё ж такі некаторыя іхныя разважанні вартыя ўвагі.

Тэадор Нарбут у сваёй *Гісторыі літоўскага народа (Dzieje starożytne narodu litewskiego, 1835)* сцвярджаў, што Круміне – гэта багіня збожжа, вынаходніца і апякунка земляробства і гэтак тлумачыў яе імя: «Інакш называлася *Kruminie – Pradziu Warpu*. Цяжка растлумачыць даслоўна гэтыя міфалагічныя выразы, аднак прыблізна гэта магло б азначаць: «асцітае збожжа – каласы Круміні» [Narbutas 1992, 95–96]². Багіня Круміне, паводле разумення Т. Нарбута, мусіла гарантаваць кусцістасць коласа, гэта значыць, буянне, кушчэнне збожжа, а разам з тым – спелыя каласы, зерне з асцюкамі, значыцца, добры ўраджай збожжа. Апрача таго, Т. Нарбут атаясамляў Круміне з Явіне (*Jawine*), лічачы гэтыя тэонімы намінацыямі таго самага боства: «*Jawine*. Ад *Jawu*. Множны лік – *Jawoi*. Відавочна, гэтая назва звязаная з той самай багіняй, якую мы апісалі пад назвай *Krumine*, бо прыкметы, якія ёй прыпісваюць прусы, ёсць тыя самыя <...>» [Тамсама, 348]³.

Пісьменнік і гісторык Юзэф Ігнацы Крашэўскі ў сваім творы *Літва (Litwa, 1847–1850)* на падставе звестак Т. Нарбута пра літоўскую міфалогію лічыў Круміне боствам, якое апякуецца збожжам, і звязваў яе з дажынкамі, бо называў *Ożyna*: «*Kruminē (Ożyna)* апякуецца збожжам; паводле падання першая

¹ У замовах ад укусу змяі (гэтая жывёла была цесна звязаная з культам Жэміны) трапляюцца выпадкі спалучэння слоў *Žeminė, krūminė* і *Krūmininkė, žemininkė*, напр.: – *Žeminė, krūminė, kur buvai, tį ir eik* «Жэміне, круміне, дзе была, туды і ідзі» (Мелагенай, Ігналінскі раён, ЛНТ I 943/22); *Krūmininke, žemininke, kur buvai, tį būk* «Крумінінке, жэмінінке, дзе была, там і будзь» (в. Мешляй, Мелагенскае староства, Ігналінскі раён, РФЛФ 6166/113). Такое спалучэнне магло быць невыпадковым.

² Асцітае збожжа – з асцюкамі (асцюк ‘шалупінне, луска зерня’). Куставы колас – з некалькімі сцяблам і каласамі, якія выраслі з аднаго зерня.

³ Варта нагадаць, што тытул Багіня Збожжа (*Jawū Deive*), як можна меркаваць паводле сведчання лексікографа Фрыдрыха Прэторыўса Старшага (Friedrich Prätorius), які падаў літоўскія адпаведнікі паняцця *Ceres*, лічыцца адным з магчымых варыянтаў імя Жэміны [1680 г., BRMS III, 93; Laurinkienė 2008, 78]. Падобнага меркавання прытрымліваўся і Якуб Брадоўскі, які сцвярджаў, што Жэміна – гэта Багіня Збожжа (*Göttin des Geträjds* BRMS IV, 29).

прыносіць яго ў край» [LM 1, 208]. Аднак паданне пра Круміне, апублікаванае Т. Нарбутом, ён ацэньваў крытычна, маўляў яно «перароблена з гісторыі Цэрэры» [LM 1, 208–209].

Вільгельм Мангардт у зводзе крыніц па балцкай рэлігіі і міфалогіі тлумачыў, што згаданая М. Стрыйкоўскім *Kruminie* нібыта ёсць *Göttin der Anfänge der Ähren* – ‘багіня пачатку каласоў’, альбо, інакш кажучы, *Halmjungfrau* ‘збожжавая дзяўчына’¹ (каля 1870–1880; Mannhardt 1936, 338–339; гл. і ЛНТ 1, 279–280). Таму ён інтэрпрэтаваў яе як боства збожжа маладога веку. Такія разважанні выклікаюць алузіі не так пра боства тыпу «маці збожжа» (гэтак характарызуецца Дзяметра або яе адпаведнік – Жэміна), як пра яе дачку (толькі незразумела, хто ў літоўскай міфалогіі мог бы прэтэндаваць на ролю дачкі Жэміны і ці можна ў балцкай міфалогіі шукаць адпаведнікі не толькі Дзяметры, але і Персефоны).

Настаўнік і ўкладальнік розных выданняў Ёнас Крэчынскі ў артыкуле пра паганскія літоўскія боствы на падставе літоўскага фальклору, сабранага ім самім, ідэнтыфікаваў Круміне з Лаўме. Ён пісаў пра маладых дзяўчат, якія «жылі ў лясах, найчасцей у кустах, таму і называліся *Lazdona, Krūmine* (ад словаў *lazdynas, krūmas*)». <...>» [1885, LM 1, 317]. Ё. Крэчынскі распавядае пра тое, як яны спакушалі ў лясах маладых мужчын, якія аддаваліся з імі цялесным задавальненням. Часам яны пранікалі ў сялянскія хаты праз шчыліны дзвярэй, знаходзілі калаўроты і блыталі падрыхтаваныя для прадзення ніткі [Тамсама].

Публіцыст Васілій Роткірх (Тэабальд) у працы *Літоўска-язычніцкія нарысы. Гістарычныя даследаванні (Литовско-языческие очерки. Исторические исследования)*, кіруючыся гістарычнымі працамі М. Стрыйкоўскага і Т. Нарбута, ахарактарызаваў Круміне наступным чынам: *богиня плодовъ земныхъ*; яна адпавядае рымскай Цэрэры [Теобальд 1890, 79; гл. таксама: LM 1, 363].

Нямецкі філолаг Герман Узенер у даследаванні *Імёны багоў (Götternamen)* абмеркаваў згаданае М. Стрыйкоўскім боства, пра якое ідзе гаворка, і ў сваім тлумачэнні сцвярджаў, што *Kruminie pradziu warpu* ёсць *die buschfrau* «куставая жанчына». Потым яшчэ працягваў: *die buschgöttin der anfänge der ähren* «куставая багіня пачатку каласоў». Гэтае боства ён звязваў з першымі каласамі збожжа, якія зразаліся ў час жніва, з першым зжатым снапом (*die buschfrau der ersten garbe*), які, як вядома, зжынаўся пры выкананні пэўных рэлігійных абрадаў. Гэта Узенер ілюструе апісаннем зажынак (*zazinek*) Яна Малецкага-Сандэцкага: у час іх нехта адзін з сялян, выбраны з многіх, зачынае жаць, а зжаўшы сноп, прыносіць яго дадому (*unus de multitudene electus, messem auspicatur, manipulo demesso, quem domum adfert*) [Usener 1896, 93, 281; параўн.: BRMS 2, 203, 208]. Праўда, у гэтым апісанні не згадваецца аніякая істота або боства. Сувязь Круміне з першым зжатым снапом – гэта даволі адвольная інтэрпрэтацыя самога Г. Узенера, у праўдзівасці якой можна засумнявацца.

¹ Паводле В. Мангарта, *Krumine* ёсць быццам бы вытворнае слова жаночага роду ад *krūminis* ‘куставы’, г. зн. ‘звязаная з кустом’ (суфікс *-ini-s, -inē*). Літ. *krūmas*, лат. *krūms* абазначаюць і сцяблы збожжа (LM 1, 279–280).

² Літ. *lazdynas* ‘арэшнік’, літ. *krūmas* ‘куст’. – Заўвага перакладчыка.

Польскі мовазнавец і даследчык міфалогіі Аляксандр Брукнер у сваёй працы *Старажытная Літва. Людзі і багі (Starożytna Litwa. Ludy i bogi, 1904)* згаданую М. Стрыйкоўскім Круміне звязваў з прускім Куркасам і латышскім «богам збожжа і палёў» Цэроклісам у якасці бостваў падобнага тыпу, імёны якіх (Круміне і Цэрокліса) звязаныя яшчэ і этымалагічна: «З прускім куркасам і латышскім цэроклісам звязваем жамойцкую (Стрыйкоўскага) круміне каласоў, г. зн. іх завязь; варта заўважыць, што латышская і літоўская назвы стыкуюцца ў іншым, пераносным значэнні (ceroklis – карэнны зуб, kruminas – тое самае)» [LM 1, 478]. Таму А. Брукнер і суаднёс Круміне з прускім і латышскім боствамі ўрадлівасці збожжа.

З прыведзеных разважанняў аб прыродзе Круміне вылучаюцца сцверджанні Ю. І. Крашэўскага і Г. Узенера пра сувязь Круміне з жнівом, з першымі зжатымі каласамі і першым снапом [Usener 1896, 93, 281; LM 1, 427], або з яго заканчэннем [LM 1, 427]. Аднак яны амаль не падмацаваныя канкрэтным этнаграфічным матэрыялам і звесткамі народных вераванняў. Таму лучнасць Круміне з жнівом, хоць і зафіксаваная ў другасных крыніцах, застаецца без працягу. Аднак зусім такую магчымасць адкідаць нельга.

Імя *Krūminė (Kruminie, Krumine)* – вытворнае ад слова *krūmas* «куст». Паходжанне апошняга для лінгвістаў не зусім зразумелае. Эрнст Фрэнкель сумняваецца ў спробе Аўгуста Лескіна выводзіць *krūmas* з *krauti*¹ [Fraenkel 1962, 302]. Наўрад ці *krūmas* варта звязваць і з ст.-балг. *grōmъ* 'Strauch, Gesträuch, Gebüsch', хоць гэта і прапанаваў Вацлаў Махек [Тамсама]. Уласнага тлумачэння паходжання гэтага слова Э. Фрэнкель не падаў. Пазней выведзенне *krūmas* з *krauti*, хоць яно насамрэч сумнеўнае, ухваліў Войцех Смачынскі [2007, 318]. На думку Канстанцінаса Каруліса, аснова лат. *krūms*, літ. *krūmas*, прус. *kirno* 'куст' – інд.-еўр. **(s)ker-* 'рэзаць, круціць, гнуць' (ад гэтага караня паходзіць і латышкае *cers* 'куст'). Ва ўсходнебалцкіх мовах слова, якое абазначае куст, калісьці зазнала змену гукаў: **kṛ-mo-s* > балцкае **kurmas* > латышкае **kurms* > *krums / krūms* [Karulis 1992, 429]. Вітаўтас Мажуліс прытрымліваецца падобнага меркавання як і К. Каруліс. Пры тлумачэнні этымалогіі прус. *kirno* 'куст' ён сцвярджае, што гэтае слова трэба звязваць з балцкім **kirna-* (*kirnā-*) 'зрэзаны, зжаты', якое ў сваю чаргу выводзіцца з інд.-еўр. **kṛno-* (**-ā-*) 'т. с. 'Апошняе – вытворнае з інд.-еўр. **(s)kṛ-* / **(s)ker-* 'рэзаць, жаць і пад.' [Mažiulis 1993, 195].

Усё ж указаная эксплікацыя не вельмі пераконваюць. Разуменне куста звязвалася не столькі са з'явамі складавання, сячэння, кручэння ці згінання, колькі з феноменам росту, разрастання. Можна міфалагічны кантэкст куста-*крумаса* (як і карча-*кяраса*), маючы на ўвазе куст збажыны, даў бы магчымасць звязаць гэтае слова з інд.-еўр. **ker-*, **kerē* 'расці, заахвочваць рост, карміць'? Ад гэтага караня паходзяць і лац. *creō* (*creāre* 'ствараць'), *crēscō* (*crēscere* 'расці, павялічвацца'). З ім таксама мае сувязь тэонім *Cerēs, -eris* 'багіня зямлі, якая дае плады' [Walde 1930, 408]. Права канчатковага адказу на гэтае пытанне пакінем усё ж мовазнаўцам.

¹ Літ. *krauti* 'складаць, звальваць, грузіць'. – Заўвага перакладчыка.

Кустом-*крумасам* называецца пэўная расліна, якая разгаліноўваецца ад самых каранёў (скажам, арэшніку, жыта або бульбы), форма росту, калі галіны ці сцяблы ідуць ад самай зямлі з каранёў. Да куста збажыны ў Слоўніку літоўскай мовы даецца наступнае яго значэнне: 'травяная расліна, сцяблы якой пукамі ідуць проста з каранёў, корч' [LKŽe, *krūmas*]. *Krūmas* (куст) і *keras* (корч) – сінонімы. Як было адзначана К. Карулісам, гэтыя словы і з пункту гледжання паходжання роднасныя. З словамі *krūmas, keras* могуць быць звязаныя таксама *karna, kirna* 'корань куста або дрэва, вымыты вадой; месца, дзе павалены дрэвы; пень высечанага куста; куча' (параўн.: прус. *kirno* 'куст') [Mažiulis 1981, 39, 279].

Карані слоў *krūmas* і *keras* ужываюцца для ўтварэння балцкіх імёнаў пэўных бостваў плоднасці, што павінна дапамагчы выразіць і падкрэсліць разрастанне, кушчэнне як сілу нуміознага паходжання. У працэсе вегетацыі збожжавых кушчэнне лічыцца асабліва важным, і таму гэтая з'ява некалі магла быць міфалагізаваная. Параўнаем Круміне з латышскім Юмісам (лат. *Jumis*), які лічыцца боствам урадлівасці нівы, антрапамарфізаваным пабуджальнікам вегетацыі, сілай плоднасці, звязанай з разуменнем падвойнага плода – спарыша (два зрослыя каласы, дзве зрослыя галоўкі лёну, два зрослыя арэхі) [ME, 179–180]. Спарыш – увасабленне багатага ўраджаю, дастатку. У многіх вераваннях Юміс – гэта проста падвойны колас: *Par jumi sauc divas vārpas uz viena salma <...>* 'Юмісам называюць два каласы на адной саломіне <...>' [Šmits LTT 11 988; гл. і 11 991, 12 003, 12 004].

Збажына кусціцца, альбо карчыцца, калі з аднаго зерня вырастае некалькі сцяблоў з каласамі: *Kai vienas grūdas daug daigų paleidžia, tai sako – rugiai krūminas* «Калі адно зерне шмат парасткаў пускае, то кажуць – жыта кусціцца» [LKŽe, *krūminti*]; *Iš požeminio stiebo pagrindinės atžalos pradeda augti šoninės atžalos – tada sakome, kad augalas krūmijasi* «З асноўнага парастка падземнага сцябла пачынаюць расці бакавыя парасткі – тады кажам, што расліна кусціцца» [Тамсама].

Як вядома, збожжа пачынае кусціцца (з вузла кушчэння, які завязваўся, пачынаюць расці сцяблы) задоўга да таго, як яно пачынае каласіцца, гэта значыць, да пачатку фармавання каласоў [гл. LKŽe, *krūmijimas*]. Кушчэнне збожжа – адна з умоў яго ўрадлівасці: *Pakankamas [kviečių] sukrūmijimas rudenį yra didelio derliaus pagrindas* «Дастатковае закушчэнне [пшаніцы] увосень ёсць падстава вялікага ўраджаю» [гл. LKŽe, *krūmijimas*]; *Jei dirva netinkama, augalas mažai krūmina* «Калі глеба не падыходзіць, расліна мала кусціцца»; *Blogoj žemėj rugiai nesikrūmina* «На дрэннай зямлі жыта не кусціцца» [LKŽe, *krūminti*]; *Žiemkenčių pasėliai pradėjo smarkiai vystytis, išsikrūmijo* «Азімыя пасевы пачалі хутка ўзыходзіць, раскусціліся»; *Sauson dirvon pasėti žieminiai kviečiai blogai sudygsta, silpnai auga, nespėja sukrūmyti* «Пасеяная ў сухую зямлю азімая пшаніца дрэнна ўсходзіць, слаба расце, не паспявае закусціцца» [LKŽe, *krūmyti*]; *Miežiai krūmojas, ne po vieną auga* «Ячмень кусціцца, не па адным расце»; *Manėm, kad mūs kviečiai bus reti, bet dar jau puikiai išsikrūmoję* «Думалі, што наш ячмень будзе рэдкі, але

ён ужо цудоўна раскусціўся» (LKŽe, *krūmoti*); Rudenį nesukrūmavę žiemkenčiai krūmuojasi pavasarį «Азімая пшаніца, якая не закусцілася ўвосень, кусціцца вясной» [LKŽe, *krūmuoti*]. Чым гусцейшы куст збажыны, тым больш вырастае каласоў з зернем. *Куст* жыта апяваецца ў літоўскіх песнях:

Kur mano tėvelis gėrė, Ten rugių krūmelis žėlė, Uliok, bitele, uliok, Uliok, pilkoji, uliok! Kur mano močiūtė gėrė, Ten linų krūmelis žėlė, Uliok, bitele, uliok, Uliok, pilkoji, uliok! Kur mano broliukas gėrė, Ten kviečių krūmelis žėlė, Uliok, bitele, uliok, Uliok, pilkoji, uliok! <...>

(«Дзе мой татачка піў, Там кусцік жыта зелянеў, Гуляй, пчолка, гуляй, Гуляй, шэрая, гуляй! Дзе мая матачка / матуля піла, там кусцік лёну зелянеў, Гуляй, пчолка, гуляй, Гуляй, шэрая, гуляй! Дзе мой брацік піў, Там куст пшаніцы зелянеў, Гуляй, пчолка, гуляй, Гуляй, шэрая, гуляй! <...>» [LT, 162].

Нешматлікія даныя сведчаць, што латышы маглі мець Маці кустоў (лат. *Krūmi māte*), якая, як заўважыў П. Шмітс, магла называцца Маці карчоў (лат. *Ceru māte*) [Šmitas 2004, 58, 131]. Назва *Ceru māte* (як і імя Цэрокліса, бога «палёў і збожжа», у пісьмовых крыніцах – *Cerrokliis, Cerrekling*) звязана з латышскім *cerot* ‘разрастацца, кусціцца’ [МНМ 2, 618; Šmitas 2004, 58]. Параўн. таксама *cers* ‘куст, корч’. Паводле П. Шмітса, і значэнне, і вымаўленне імёнаў *Круму матэ* (альбо *Цэру матэ*), а таксама *Цэрокліса* нагадваюць старажытнарымскую Цэрэру (лац. *Ceres*) [Šmitas 2004, 58].

З’ява *куста* была важнай для міфалагічнага кантэксту не толькі Круміне, але і Жэміны (гаворачы пра збожжа, яго хуткі рост, высыпанне). Гэта пацвярджае малітвачка да Жэміны, пададзеная ў слоўніку Якуба Брадоўскага: *Tirštas krūms, dirma [?] rasa! Brandžią varpą, Žemynėle žiedkėle! Išlaikyk sveikatoje ir gėrybėje!* «Густы куст, дзірма [?] раса! Спелы колас, Жэмінэля жэдкеля! Захавай у здароўі і дабрабыце!» [Lebedys, par.: 491]. Скарыстанае тут слова *куст* і яго эпітэт *густы* павінны значыць красаванне, разрастанне збожжа, пра якое гаворыцца ў малітве. Таму са спелым коласам і са кустом збажыны, які ўвабляе яе незвычайную ўрадлівасць, звязаныя абедзве: і Круміне, і Жэміне.

Ахвяраванне Круміне

Курыныя ахвяраванні Круміне асацыююцца з падобнымі ахвярамі Жэміне. Апошнімі ў час «самбарыса» (свята асвячэння зерня ў снежні месяцы) ахвяраваліся певень і курыца [PrDP 3, 514, 515; BRMŠ 3, 200, 292–293].

У крыніцах па балцкай рэлігіі і міфалогіі засведчана і болей выпадкаў ахвяравання свойскай птушкі ў час рытуалаў, звязаных з забеспячэннем урадлівасці збожжа. У справаздачы езуітаў Віленскай калегіі ад 1605 г. аб выкананні місіі ў Жамойці адзначаецца, што зарэзаны жрацом певень ахвяруецца пасля жніва [BRMŠ 2, 624, 632]. Гэты рэлігійны звычай, які выконваецца пасля збору ўраджаю збожжа і звязаны з ураджаем будучага году, суадносіцца са згаданай М. Стрыйкоўскім інфармацыяй аб ахвяраванні курыцы Круміне. М. Прэто-рыўс, гаворачы аб старажытных святах у літоўскіх валасцях і землях, населе-

ных прусамі, таксама згадаў, што «пры выгане жывёлы ці ў час жніва бывае забіваецца певень альбо заразаецца і ягнятка» (*als beym Vieh-aufstreiben, beym Kornschnitt, da bißweilen ein Hahn geschlagen oder auch ein Lämchen geschlachtet wird <...>*) [PrDP 3, 534, 535].

Кураціна была абрадавай стравай і для славян. Беларусы ў пачатку сяўбы або пасля яе заканчэння рыхтавалі багатую вячэру з курыным супам [СД 3, 62]. На Палессі на вячэру ў час дажынак гатавалі пеўня (Гомельшчына), а птушыныя крылы і ногі перакідалі праз хату суседзяў, каб забяспечыць іх багаццем і дастаткам (Брэстчына) [СД 4, 34]. Балгары і сербы ў час сяўбы, якая прымяркоўвалася да 1 верасня (дня св. Сімяона паводле старога стылю), елі кураціну. Гаспадар, узяўшы запечаную курыцу, хлеб і віно, нашча ехаў на поле, перад сяўбой, або пасеяўшы адну паласу, проста на полі *тымі травамі* частаваўся, а косці і рэшткі закопваў у зямлю [СД 3, 62]. Палякі, чэхі, балгары, македонцы, сербы перад альбо пасля жніва рэзалі пеўня. У сербаў ён сімвалізаваў «дух поля», які мусіў паўплываць на ўрадлівасць, асабліва збожжа [СД 3, 451; СД 4, 34]. Сербы па заканчэнні жніва рэзалі ў гумне пеўня і ягонай крывёй апырскавалі зерне, якое было прадугледжана першым кінучь на ніву ў час сяўбы [СД 4, 34]. Балгары ў час дажынак крывёй апырскавалі апошнія снапы, каб налета мець добры ўраджай. Для лужычан і сербаў было характэрна персаніфікаваць апошні сноп у выглядзе пеўня. Сілезскія палякі апошні вялікі сноп, які называлі *kogut* ‘певень’, урачыста перавозілі з поля ў гумно [СД 4, 34].

З прыведзеных звестак вынікае, што ахвяраванне пеўня або курыцы, якое практыкавалася балцкімі і славянскімі народамі ў час сяўбы, а таксама ў час жніва або па яго заканчэнні – характэрная для гэтых аграрных перыядаў рэлігійная цырымонія, сувязь якой з боствам (магчыма, і з Круміне), ад якога залежала ўрадлівасць збожжа, цалкам імаверная. Гэтую выснову падмацоўвае здагадка даследчыкаў беларускай міфалогіі Т. Валодзінай і А. Садоўскай, што ва ўсходнеславянскіх рытуалах асенняга ахвяравання курыцы можна ўгледзець рэлікты культуры нейкага жаночага боства (ягонья хрысціянізаваныя варыянты – Маці Божая і св. Пятніца), якое ўвасабляла зямлю і сілу яе ўрадлівасці [Валодзіна, Садоўская 2004, 270–271].

«Ваджэнне Куста» ў традыцыях усходніх і паўднёвых славян

Разважаючы аб паходжанні і сэнсе Круміне як міфічнай істоты, асаблівай увагі заслугоўвае абрад «вадзіць куста» ці «з кустом хадзіць», які практыкаваўся на Сёмуху (радзей на Купалле) і быў пашыраны на ўкраінскім і беларускім Палессі, а таксама ў Віцебскай і Продзенскай абласцях Беларусі. «Куст» увабляла дзяўчына, часам – старэйшая жанчына, убраная ў зеляніну, каб быць падобнай да зялёнага карча, куста. Дзяўчына, абраная для выканання гэтага абраду, прыбіралася з галавы да ног зялёнымі галінкамі і кветкамі. Абавязковым атрыбутам пераапанутай дзяўчыны быў вянок або некалькі (5–6) вянокоў, сплеченых з бярозавых галінак, кляновых, ліпавых, палявых кветак, якія

закрывалі ўсю дзяўчыну, нават твар, каб яе нельга было пазнаць [СД 3, 68; БМ, 271]. П. В. Шэйна апісаў адзін з такіх рытуалаў, што адбываўся на Сёмуху ў Гродзенскай губерні:

Въ селе Житлине (Слонимск. у., Гродн. губернии) въ Троицынь день девушки ходять съ «кустом». Наломавши въ ближайшем лесу кленовых ветвей, оне связываютъ толстые ихъ концы толстыми нитками и – кустъ готовъ. На этотъ кустъ надеваютъ другой, меньшаго размера (подкустъ), а на голову выбранной по жребію девушки носить «кустъ» надеваютъ венокъ ихъ разныхъ цветовъ. Затемъ эта девушка раздвинувши руками въ кустъ листья и стебли, влезаетъ в него. Какъ въ мешокъ, так что онъ покрываетъ ее съ головы до ног и такъ плотно, что видишь только одну движущую массу кленовыхъ ветокъ съ листьями [Шейн 1902, 171].

Гэтую істоту па вёсцы вадзілі дзяўчынкі, дзяўчаты і дарослыя жанчыны, наведваючы хаты і выконваючы пэўныя песні:

Прывялі куста
Да й із зялёнага клёну:
– Дай нам, пану,
Хоч па залатому.
Да выкаць, пане,
Тры барылкі гарэлкі, –
Прывялі куста
Да й хорошыя дзеўкі.
Да выкаць, пане,
Тры барылкі гарэлкі, –
Прывялі куста
Да й маладыя дзеўкі.
А кала куста
Сачавічанька густа.

[Барташэвіч, Салавей, склад., № 274; гл. і № 256–273].

Вось фрагмент яшчэ адной песні такога тыпу, у якой «куст» (што ў гэтым выпадку асабліва істотна) звязваецца з ураджайнасцю збожжа:

Нашого й Куста да пшэнычэнька густа.
Ой, хто ж тую да пшэнычэнька скосыць. <...>

[Пінскі раён, Шарая 2002, 140].

Паспяваюшы, удзельніцы шэсця атрымлівалі ад гаспадароў (маўляў, каб накарміць і апрануць «куста») грошы і прадукты харчавання – яйкі, пірог, сала. Пасля выканання абраду ваджэння «куста», ён (а дакладней – сам убор) знішчаўся: раздзіраўся, радзей – спальваўся, выкідаўся ў ваду, закідваўся на дрэва [Агапкина 2002, 620]. Трэба падкрэсліць тое, што нярэдка гаспадары прасілі жанчын, якія ішлі ў працэсіі, наведаць іхныя палі і агароды, за што ім плацілі. У такіх выпадках да гэтак званых куставых песень дадавалася прыпеўка: *Дзе куста вадзілі, там пшанічанька радзіла!* [СД 3, 69]. Пасля гэтакіх шэсцяў дзяўчаты, вярнуўшыся дахаты, казалі сваім членам сям'і: *Дай, Божа, каб вам такы жыта був урожай, як наш Куст* [Тамсама]. Значыцца, абрад, які называўся

«ваджэннем куста», па сутнасці меў у аснове спрыянне ўрадлівасці. Сам Куст, з якім абыходзілі палі, ці не можа быць аналагам літоўскай багіні Круміне, якая таксама стымулявала ўраджайнасць збожжа, на заходніх землях усходніх славян?

На Піншчыне (беларускай частцы Палесся) на другі дзень Сёмухі вясковыя дзеўкі, выбраўшы з свайго асяродку найпрыгажэйшую, абвязвалі яе бярозавымі і кляновымі галінкамі і, называючы кустом, вадзілі па вуліцах і палях [Афанасьев 1995, 345]. А. М. Афанасьев прыводзіць яшчэ адзін цікавы факт. Паводле яго, каля Варонежа на Тройцу пасярэдзіне дубровы будавалі невялікі шалаш, абтыкалі яго вянкамі, кветкамі і пахучымі зёлкамі, а ўнутры на ўзвышэнні ставілі саламяную ці драўляную ляльку, апранутую ў святочную мужчынскую ці жаночую вопратку, прыносілі сюды рознае пітво і ежу, вадзілі вакол шалаша карагоды і бесклапотна весяліліся [Тамсама]. Гэтая траецкая «лялька», хутчэй за ўсё, адлюстроўвае культ боства, актуальнага ў час Тройцы і звязанага з цвіценнем раслін.

На Віцебшчыне хадзілі з «кустом» напярэдадні Купалля. У Гродзенскай губерні ў час гэтага свята па хатах таксама вадзілі «куста» (СД 3, 69). У ваколіцах Віцебска ўдзельнікі абыходу з «кустом» зрывалі зеляніну з прыбранай ёй дзяўчыны і спальвалі яе на вогнішчы. У ваколіцах Гродна на Купалле «куст» аблівалі вадой, а пасля абрадаў абыходу кідалі ў раку, каб лета было дажджлівае [Тамсама]. Падобным чынам абыходзіліся з «кустом» і ў ваколіцах Брэста ўвечары на Купалле: *kust i abwodziac jeje spiewajuczy ad chaty da chaty, a chlopcy ich wadoju abliwajuc, a kali rieczka blisko, to kusta i u wodu kidajuc* [Łyskowa-Kuklicze, Federowski 1897, 316]. Рэшткі галінак «куста» жанчыны нярэдка захоўвалі ў сваіх хатах для лячэбных мэтаў або выкарыстоўвалі іх у якасці апатрапейнага сродку – падкладалі пад мяшкі з зернем, каб абараніцца ад мышэй у свірнах [Federowski 1897, 316; Шейн 1902, 172; СД 3, 69]¹.

¹ З тыпалагічнага гледзішча рытуал «ваджэнне куста» асацыюецца таксама з «провадамі русалкі», якія звычайна праводзіліся ў нядзелю гэтак званага русальнага тыдня (тыдзень пасля альбо за два тыдні перад Сёмухай) [СД 4, 501]. Рытуал практыкаваўся ва ўсходняй частцы беларуска-ўкраінскага памежжа і ў паўднёвых абласцях Расіі [СД 4, 500]. У час «провадаў русалкі» адна дзяўчына, якая ўвасабляла русалку (як і дзяўчынка-«куст»), была багата ўбраная ў зеляніну – галінкі дрэў, кветкі, зёлкі, вянкi, што яе самой амаль не было відаць. Галоўнай мэтай абраду было вывесці русалку з вёскі, па-за яе межы. Гэта азначала, што русалкі пакідаюць зямлю і выходзяць у «той свет» [СД 4, 500–503]. Выведзеная за вёску русалка сімвалічна знішчалася ці праганялася: яе выпіхвалі ў жыта альбо палілі яе агрыбуты, выкідалі ў ваду, закідвалі на дрэва ці куды яшчэ. Тое самае рабілі з саламяным пудзілам, якое таксама называлася «русалка» і сімвалізавала яе [СД 4, 500]. Жаночыя істоты русалкі, з характэрнымі жаночымі прыкметамі (доўгімі валасамі і вялікімі грудзямі), паводле ўяўленняў, былі душамі памерлых (звычайна, дзяцей, дзяўчат, жанчын), якія з'яўляліся толькі ў цёплым перыяд году. Выключная іх прыкмета – сувязь з вегетацыяй збожжа. На Сёмуху і пасля яе, а таксама ў час Купалля, гэта значыць, калі красуюцца жыта і, як кажуць людзі, можна пабачыць як яны ходзяць па жытніх палях, скачуць там або проста сядзяць (*русалкі сядзяць ў жыці як ено расуе* [СД 4, 497]). Яны, з аднаго боку, ахоўвалі збожжа, іх знаходжанне станоўча ўплывала на ўрадлівасць (*У жыці русалкі граюць, танцуюць, щоб цвилло, щоб урожай быў* [СД 4, 497]), а з іншага боку, яны яму шкодзілі – вымочвалі, высушвалі [СД 4, 497].

Такім чынам «ваджэнне куста» на памянёнай усходнеславянскай тэрыторыі – гэта абрад заканчэння вясны-пачатку лета, гэта значыць, перыяду Сёмуха-Купалле, калі для забеспячэння добрага ўраджая збожжа выконвалася ня мала рэлігійных цырымоній. Працэсіі з «кустом» праз вёску і праз збожжавыя палі з мэтай узмацнення сілаў росту культываванай расліннасці былі адным з рытуалаў гэтага перыяду. Якраз у гэты час (у другой палове вясны або пачатку лета) жыта пачынае каласіцца, гэта значыць, выпускаць каласы з вузлоў (*plaukti* (каласіцца) 'выпускаць, распускаць з вузла каласы, каласаваць (*plaukėti*)' [LKŽe, *plaukti*], і гэта была пара фармавання, з'яўлення жытніх каласоў. За гэтым, відаць, наглядала пэўнае боства, якое літоўцы называлі Круміне. Гэтым можна было б растлумачыць характарыстыку *Pradziu Warpu*, якую да імя Круміне (*Kruminie*), апякункі збожжа, далучыў у тэксце М. Стрыйкоўскі.

Рытуаламі, падобнымі да абмеркаванага тут ваджэння «куста», ёсць шэсці з *дадолай* (*додола*) у паўднёвых славян (сербаў, заходніх балгараў, некаторых македонцаў) альбо з *неперудай* (*неперуда*) (у большай часткі балгараў, македонцаў, усходніх сербаў), *prporuše*, *preperuše* (у харватаў). Гэтымі назвамі абазначэцца рытуал выклікання дажджу і просьбы добрага ўраджая, які выконваўся ў перыяд ад Юр'я да Узнясення (40-ы дзень пасля Вялікадня) альбо да Пятра. Апрача таго, гэтак называўся галоўны персанаж данага рытуалу. Як і ў выпадку раней абмеркаванай усходнеславянскай традыцыі, звязанай з «кустом», тут галінкамі дрэў, лазой дзікага вінаграду, зёлкамі, вянкамі з кветак прыбіралася дзяўчына так, каб выглядаць падобнай на вялікі, пышны куст [СД 2, 100–102]. Гэтую дзяўчынку ў суправаджэнні працэсіі вялі па вёсцы, спяваючы і спыняючыся ля кожнай сядзібы. Вось адна з такіх сербскіх песень:

Додолице, сиротице,
Ој додоле, ој додоле!
Додолица бога моли:
Дај ми, боже, ситну росу,
Ми у село, киша у поље,
Да зароси редом поље.
Од један грозда товар вино,
Од један краве ведро млеко.
Удар, удар, росна кишо,
Ој додо, ој додоле!
Те пороси наша поља,
Да ни поља добро роде:
Да се роди пшеничица <...>

[Иванов, Топоров 1974, 109].

Удри, удри, ситна киша,
Ој, додо ле!
Мој божоле!
Те пороси жито вино,
Ој, додо ле!
Мој божоле!
И три пера кукуруза,
Ој, додо ле!

Мој божоле!
И ланове за дарове,
Ој, додо ле!
Мој божоле!
И кудељу танковију.
Ој, додо ле!
Мој божоле!

[Каранович, прир., 1996, 98, № 128]¹.

Дадолу хатнія гаспадары аблівалі вадой, а гэта, паводле павер'я, павінна было выклікаць дождж, пільна патрэбны для збожжа. Удзельнікаў працэсіі часцей за ўсё адорвалі прадуктамі харчавання. Косаўскія мусульмане рабілі ляльку *дадолу*, якую насілі па вёсцы і аблівалі вадой [СД 2, 101]. У некаторых абласцях Балгарыі і Сербіі звычай завяршаўся варажбой з сітам. Гаспадыня кідала пустое сіта, каб яно кацілася праз двор. Калі яно перакульвалася дном уверх, прадказвалі ўраджайны год [СД 2, 103]. Таму функцыя рытуалу была звязаная не толькі з выкліканнем дажджу, але і з магіяй урадлівасці, якая набывала сваю асаблівую значнасць з пачаткам аграрнага года. Растлумачваючы паходжанне і сэнс абмеркаванага рытуалу, Вяч. Ус. Іванаў і У. М. Тапароў зрабілі дапушчэнне, што яго ўдзельніцы могуць быць інтэрпрэтаваныя як *sui generis* – жрыцы, звязаныя з вобразам жонкі Грымотніка [Иванов, Топоров 1974, 106, 108]. Нагадаем, што яны на падставе звестак балцкай міфалогіі жонкай Пяркунаса лічылі Жэміну альбо Лаўме [МНМ 1, 438; 2, 247, 253].

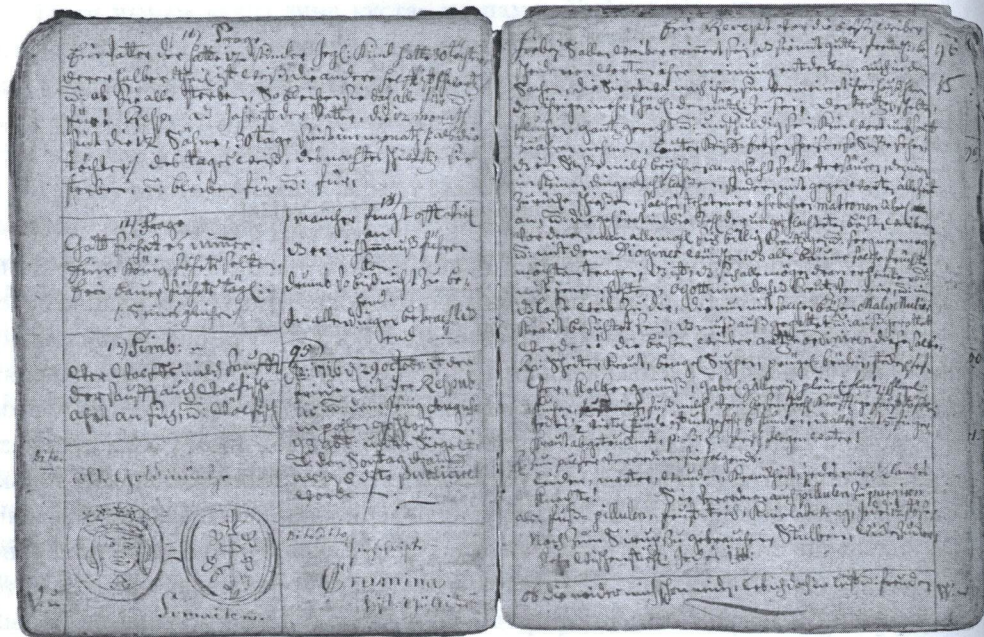
Рысы Круміне як чалавечай істоты

Т. Нарбут лічыў Круміне (*Krumine*), як ужо згадвалася, «багіняй збожжа, вынаходніцай і апякункай земляробства». Зыходзячы з такога меркавання гісторыка, выходзіць, што сфера дзейнасці Круміне такая як і Жэміны, якая таксама лічыцца багіняй збожжа і патронкай земляробства.

Вядомыя некаторыя факты, што Круміне маглі ўяўляць як чалавечую істоту. Т. Нарбут апублікаваў малюнак гэтай багіні, які нібыта быў на манеце ці медалі, знойдзеным недзе ў Літве. Гэты малюнак, паводле сцверджання гісторыка, быў засведчаны ім у хроніцы J. F. R. (відаць, Ёгана Фрыдрыха Рывія) (мяркуецца, што яна была распачатая ў 1697 г.) (J. F. R. Cronica)². Т. Нарбут характарызуе Круміне гэтак: «Галаву нявесты, каранаваную вянком з кветак, атачаюць каласістыя прамені; на адвароце тырс, ці скіпетр, з жалудамі і лісцем канюшыны, дазваляе меркаваць, што яны адносяцца да Круміні» пры гэтым з бакоў дзве літары рунічныя, якія, здаецца, азначаюць K. D. – *Krumine Dewe* [Narbutas 1992, 97]. Прыкладзена і выява багіні, намалёваная самім Т. Нарбутам і ўкампанаваная ў акружнасць, а таксама другі бок «манеты ці медаля» са скіпетрам [Тамсама, табл. 3, мал. 15]. У хроніцы Ё. Ф. Рывія, якая захоўваецца ў аддзеле ру-

¹ Выказваю падзяку д-ру Алене Каніцкай, якая кансультвала па пытаннях паўднёvasлавянскага фальклору і прадставіла магчымасць пазнаёміцца са зборамі сербскіх песень.

² Факты пра гэтую хроніку падае Рымантас Ясас (2001).



Выява Круміне ў рукапісе Ё. Ф. Рывія

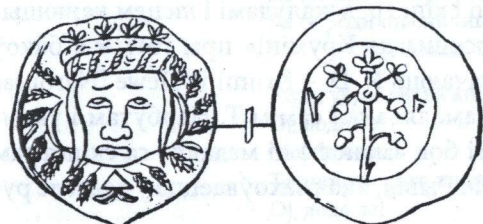
капісаў Бібліятэкі Урублеўскіх Акадэміі навук Літвы, сапраўды, удалося знайсці выявы Круміне і намаляванага побач скіпетра з надпісам *Crutina*, якія мала чым адрозніваюцца ад малюнкаў, пададзеных Т. Нарбутам. Праўда, у хроніцы Рывія няма каласоў збожжа, якія дугою ахінаюць твар Круміне знізу. А ў цэлым выявы Круміне і скіпетра з хронікі і Нарбута вельмі падобныя.

З малюнкаў, пададзеных Т. Нарбутам і ў хроніцы Ё. Ф. Рывія, мусіла б вынікаць, што Круміне ўяўлялася жанчынай, атрыбут якой – вянок з кветак. Тое, што Круміне была з вянком – магчымая рэч. Дзяўчына, якая ўвасабляла «куст» у згаданых славянскіх абрадах «ваджэнне куста», каранавалася вянком [СД 3, 68].

Усё ж незразумела, ці можна давяраць гэтым малюнкам і паказаным на іх рэчам. Справа ў тым, што гісторыкі XX – пачатку XXI ст. ацэньваюць хроніку Рывія супярэчліва. Артурас Дубоніс лічыць, што хроніка Ё. Ф. Рывія – фальсіфікат.

Ён сцвярджае, што гэтая хроніка была створаная, каб дапоўніць арыгінальны рукапіс другой паловы XVII ст. «літоўскай» інфармацыяй (якая была штучна далучаная Аўгустінам Ратундасам) [Dubonis 1997, 8].

З іншага боку, на думку Рамуалдаса Шалугі і Рымантаса Ясаса, гэтая хроніка – гэта рэальная аўтэнтычная



Малюнак Круміне і яе знакаў, зроблены Т. Нарбутам

крыніца, створаная ў канцы XVII – пачатку XVIII ст. некалькімі асобамі [Šalūga 1958; Jasas 2001, 454]. Відаць, хроніку Ё. Ф. Рывія і пытанне яе сапраўднасці яшчэ трэба спецыяльна даследаваць. Таму мы павінны ацэньваць яе факты даволі асцярожна.

Вобраз Круміне як «багіні збожжа, вынаходніцы і апякункі земляробства» Т. Нарбут падмацаваў пераказаным ім сюжэтам пра гэтую багіню і яе дачку, якая была выкрадзена і адпраўлена ў падзямелле. Гэты сюжэт вельмі нагадвае грэцкі міф пра Дзяметру і Персефону [Narbutas 1992, 96–97]. Праўда, аўтэнтычнасць гэтага наратыву выклікае сумненні. Як сцвярджае Т. Нарбут, апавяданне ён пачуў у ваколіцах Пашвянціса ў Расенскім павеце. Змест ягоны такі:

«Каралева, якая называлася Круміне, мела адзіную дачку надзвычайнага хараства. Аднаго разу, з надыходам вясны, захацела пацешыць сваю маці свежымі кветкамі, якія яна ўгледзела праз вокны каралеўскага замку па-над берагам ракі Рось; з такім намерам выбегла незаўважанай. Ubачыла яна пасярод ракі адну з найхарашэйшых веснавых кветак, якая, здавалася, мусіла быць на самым беразе. Вада злёгка калыхала яе на сваіх хвалях, падвойваючы яе хараство зьяннем дзіўных колераў, якое звычайна выпраменьваюць каштоўныя камяні. Рака ў тым месцы была вельмі мелкая, цякла па жоўтым пяску. Зачараваная вабнасцю кветкі, каралеўна, зняўшы свае чырвоныя чаравікі, адважылася ўвайсці ў ваду. Ледзь яна наблізілася, каб сарваць уяўную здабычу, дно ракі разышлося, і яе зацягнула ў адхлань падзямелля Прагарас, гэта значыць, у Пекла. У тым падземным каралеўстве гаспадарыў кароль на імя Паколе (*Pokole*), ён быў зачараваны хараством маладой каралеўны. Няшчасная маці, якой прынеслі толькі чаравікі дачкі, пераканаўшыся, што яна была схопленая на рэчцы Рось, здагадалася, што нехта з уладароў, хто пануе над вадою ці пад вадою, гэта зрабіў. Так і пайшла яна вандраваць па ўсім свеце, шукаючы сваю дарагую страту. Аднак дарэмныя былі яе шуканні. Вярнуўшыся ў Літву, нічога, апроча слёз, з якімі і выехала, яна не прынесла назад. Затое навучылася яна апрацоўваць зямлю і сеяць з карысцю разнастайную збажыну, насенне якой прывезла з сабой. З таго часу пачала яна вучыць мастацтву земляробства ўбогі народ, які ад прыроды дзікімі пладамі карміўся. Калі выкарчоўвалі на поле адзін лес, калісьці поўны цмокаў, што зваліся Стаўбунас, быў знойдзены ў ім камень, на якім шмат стагоддзяў таму Кон-Прамжымас начарціў пальцам сваім лёс, прызначаны багамі для дачкі каралевы Круміне. Ледзь прачытала яна той запіс, з лютасцю, палаючы гневамі і помстай, спуściлася каралева ў падземнае каралеўства Паколе. Але гнеў яе быў суцiшаны сардэчным спатканнем: бо ўбачыла яна насупраць несмяротную дачку, якая ішла ў атачэнні найхарашэйшых унукаў, якія, упаўшы да яе ног, малілі аб прабачэнні для сваёй маці. Каралева не толькі дала сябе ўлагодзіць, але пагадзілася пабыць з імі некалькі гадоў. Калі вярнулася ў сваё каралеўства, яе сэрцу адкрыўся цудоўны від: зніклі валацужніцтва, дзікасць, рабаўніцтва; беднасць, голад, галеча ператварыліся ў багацце, дастатак, раскошу і прыгожыя земляробскія звычаі. Народ пачаў абагаўляць сваю каралеву і настаўніцу самага карыснага рамяства [Narbutas 1992, 96–97].



«Ваджэнне куста» ў паўночна-заходняй Украіне (с. Сварыцэвічы Зарычнянскага р-на Ровенская вобл.) Этнаграфічная рэканструкцыя, зладжаная фальклорным калектывам. 2005 г. Фатаздымак з уласнага архіва этнографа д-ра Надзеі Кавальчук

Пададзенае Т. Нарбутам апавяданне пра выкраданне Ніэле, дачкі Круміне, хутчэй за ўсё – спроба прышчапіць грэцкую мадэль літоўскай міфалогіі. Хто ведае, ці гэта свая версія міфа, якая толькі адпавядае грэцкай. Можа, і існаваў міф пра дачку Круміне, наўрад ці толькі ягоны сюжэт мог так адпавядаць грэцкаму.

На заканчэнне

Такім чынам, Круміне – гэта багіня-апякунка збожжа, ад якой залежаў рост збожжа, асабліва яго гушчыня, кушчэнне і ўвогуле ўраджайнасць. Яе паходжанне, аб'ект патранавання адлюстроўвае тэонім з прымацаваным эпітэтам *Pradziu Warpu*, упершыню зафіксаваны ў другой палове XVI ст. М. Стрыйкоўскім, а таксама апісанне прысвечанага ёй рытуалу – ахвяравання курыцы (з указанай інтэнцыяй). Звесткі пра гэтае боства, пададзеныя даследчыкамі XIX – пачатку XX ст., трэба ацэньваць крытычна і выбарачна, аднак на некаторыя іх характарыстыкі Круміне (як багіні збожжа, Явіне, багіні ўрадлівасці зямлі, што адпавядае Цэрэры) можна звярнуць увагу. Калі б пацвердзілася прапанаваная тут думка пра сувязь Круміне з рытуалам «ваджэнне куста», пашыраным на беларускім і ўкраінскім Палессі, Віцебскай і Гродзенскай абласцях Беларусі, можна было б канстатаваць, што культ Круміне ці адпаведнага боства мог быць пашыраны ў шырокім балта-славянскім арэале ад Гродна ў сучаснай паўночна-заходняй Беларусі да Роўна ў паўночна-заходняй Украіне. Ён супадае

з межамі Вялікага Княства Літоўскага, тэрыторыя якога пашырылася ў другой палове XIV ст. Гэта было заўважана і адной з вядомых даследчыц гэтага абраду – В. Шарай, якая паказала адзінства паходжання, семантыкі і функцый абмеркаванай з'явы ў гэтым рэгіёне [Шарая 2002, 124–125]. Варта адзначыць і тое, што некаторыя больш агульныя аналогіі гэтага персанажа і прысвечанага яму рытуалу заўважаны і ў паўднёвых славян.

Відавочна, што сферы дзейнасці і абавязкаў як Круміне, так і багіні Жэміны ў літоўцаў і нашчадкаў прусаў былі падобныя – яны былі наўпрост звязаныя са збожжам і яго ўраджайнасцю. Таму іх варта лічыць блізкімі з функцыянальнага гледзішча боствамі. Здагадку аб цеснай узаемасувязі гэтых багін, а магчыма, нават і частковай тоеснасці сапраўды варта абмеркаваць. Аднак нельга адкідаць і верагоднасць таго, што Круміне была асобнай, самастойнай міфічнай фігурай або персанажам спецыфічных земляробчых рытуалаў, накіраваных на павелічэнне ўрадлівасці зямлі і ўраджайнасці збожжа.

Пераклаў з літоўскай Юрый Внуковіч

Літаратура

- BRMŠ – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / sud. N. Vėlius. – T. 2: XVI amžius – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2001.; T. 3: XVII amžius – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2003; T. 4: XVIII amžius. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2005.
- Beresnevičius 2001 – Beresnevičius, G. Trumpas lietuvių ir prūsų mitologijos žodynas / G. Beresnevičius. – Vilnius: Aidai, 2001.
- Dubonis 1997 – Dubonis, A. Rivijaus kronikos byla / A. Dubonis // Lituanistica. – 1997. – № 4(32). – P. 3–12.
- Federowski 1897 – Federowski, M. Lud Białoruski na Rusi Litewskiej / Materiały do etnografii słowiańskiej zgrupowane w latach 1877–1905: w 8 t. / M. Federowski. – Kraków: Wyd-wo Komisji Antropologicznej, 1897–1981. – 1897. – T. I: Wiara, wierzenia i przesady ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki. – 509 s.
- Fraenkel 1962 – Fraenkel, E. Litauisches etymologisches Wörterbuch / E. Fraenkel. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen, 1962. – T. 1.
- Jasas 2001 – Jasas, R. Augustinas Rotundas / R. Jasas // Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / sud. N. Vėlius. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001. – T. 2: XVI amžius. – P. 451–454.
- J. F. R. Cronica – J. F. R. Cronica: Cronica aus einen und anderen Croniken ausgezogen und alten Geschichten ausgeschrieben, rukapis, які захоўваецца ў Адзеле рукапісаў Бібліятэкі Урублеўскіх Акадэміі навук Літвы, сінатюра F. 9–3156.
- Karulis 1992 – Karulis, K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca / K. Karulis. – Rīga, Avots, 1992. – T. 1.
- Laurinkienė 2008 – Laurinkienė, N. Lietuvių žemės deivės vardai / N. Laurinkienė // Tautosakos darbai. – 2008. – № 36. – P. 73–85.
- LKŽe 2005 – Lietuvių kalbos žodynas [Электронны рэсурс] / red. G. Naktinienė // Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. – 1941–2002. – Рэжым доступа: www.lkz.lt.
- LM 1995 – Lietuvių mitologija / par. N. Vėlius. – Vilnius: Mintis, 1995. – T. 1.
- LT 1964 – Lietuvių tautosaka / par. V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. – Vilnius: Mintis, 1964. – T. 2: Dainos. Raudos.
- Mannhardt 1936 – Mannhardt, W. Letto-Preussische Götterlehre / W. Mannhardt. – Riga: Lettisch-Literarische Gessellschaft, 1936. – (Magazin der Lettisch-Literarische Gessellschaft 21).
- Mažiulis 1993 – Mažiulis, V. Prūsų kalbos etimologijos žodynas / V. Mažiulis. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – T. 2.
- Mažiulis 1981 – Mažiulis, V. Prūsų kalbos paminklai / V. Mažiulis. – Vilnius: Mokslas, 1981. – T. 2.

- ME 1999 – Mitologijos enciklopedija. – Vilnius: Vaga, 1999. – Т. 2.
- Narbutas 1992 – Narbutas, T. Lietuvių tautos istorija / T. Narbutas. – Vilnius: Mintis, 1992. – Т. 1.
- V. Berenio ir N. Vėliaus įvardai, R. Jaso vertimas į lietuvių kalbą.
- PrDP 2006 – Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne / par. I. Lukšaitė. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006. – Т. 3.
- Smulkioji 1956 – Smulkioji lietuvių tautosaka XVII – XVIII amžiuje: Priežodžiai, patarlės, mįslės / par. J. Lebedys. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
- Smoczyński 2007 – Smoczyński, W. Słownik etymologiczny języka litewskiego / W. Smoczyński. – Wilno: Uniwersytet Wileński, Wydział filologiczny, 2007.
- Šalūga 1958 – Šalūga, R. J. F. R. kronika, [Вільнюс], рукапіс, які захоўваецца ў Аддзеце рукапісаў Бібліятэкі ўрублеўскіх Акадэміі Навук Літвы. – Ф. 133. № 755. Арк. 16.
- Šmitas 2004 – Šmitas, P. Latvių mitologija, iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas / P. Šmitas. – Vilnius: Aidai, 2004.
- ITI 1940 – Latviešu tautas ticējumi, sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits / red. P. Šmits. – Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums ar kulturas fonda pabalstu, 1940. – Т. 3.
- Usener 1896 – Usener, H. Götternamen: Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung / H. Usener. – Bonn: Cohen, 1896.
- Walde 1930 – Walde, A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, herausgegeben und bearbeitet von Julius Pokorny / A. Walde. – Berlin und Leipzig: W. De Gruyter & Co, 1930. – Т. 1.
- Агапкина 2002 – Агапкина, Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря: весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М.: Индрик, 2002.
- Карановић 1996 – Антологија српске лирске усмене поезије / прир. З. Карановић. – Нови Сад: Светови, 1996.
- Афанасьев 1995 – Афанасьев, А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов / А. Н. Афанасьев. – М.: Современный писатель, 1995. – Т. 3.
- БМ 2004 – Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч; рэд. С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч [і інш.]. – Мінск: Беларусь, 2004.
- Валодзіна 2004 – Валодзіна, Т., Садоўская, А. Курыца / Т. Валодзіна, А. Садоўская // Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч; рэд. С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч [і інш.]. – Мінск: Беларусь, 2004. – с. 270–271.
- Веснавья 1979 – Веснавья песні / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; склад.: Г. А. Барташэвіч, Л. М. Салавей; склад. муз. часткі В. І. Ялатаў; рэдкал.: К. П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 608 с.
- Иванов 1974 – Иванов, В. В., Топоров, В. Н. Исследования в области славянских древностей / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М.: Наука, 1974.
- ЛНТ – Рукапісы Літоўскага Навуковага Таварыства ў Рукапісным фондзе літоўскага фальклору Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору.
- РФЛФ – Рукапісны фонд літоўскага фальклору Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору.
- МНМ – Мифы народов мира: энцикл.: в 2 т. / ред. С. А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1980–1982. – 2 т.
- СД – Славянские древности: энциклопедический словарь: в 5 т. / ред. Н. И. Толстой. – М.: Международные отношения, 1995–2012. – 5 т.
- Шарая 2002 – Шарая, О. Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О. Н. Шарая. – Минск: Тэхналогія, 2002.
- Шейн 1902 – Шейн, П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения северо-западного края / П. В. Шейн. – СПб: Типография императорской Академии Наук, 1902. – Т. 3. – (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук 72–4).
- Теобальд [von Rotkirch, V.] 1890 – Теобальд [von Rotkirch, V.] Литовско-языческие очерки. Исторические исследования Теобальда / Теобальд [von Rotkirch, V.]. – Вильно: Тип. О. Завадского, 1890.

N. LAURINKIENE

LITHUANIAN GODDESS KRŪMINĖ AND ITS REFLECTION IN SLAVIC TRADITIONS

Summary

The article is assigned to disclose the origin, functions and analogies in the east and south Slavic traditions of the archaic Lithuanian goddess Krūminė, the name of which (*Krūminė Pradžiu Warpu*) for the first time was mentioned by Maciej Strykowski in 1582. It is stated that Krūminė was the Goddess of corn, and was the stimulator of growing and bushing, the certifier of full and ripe ears. According to its functions and activity she is close to the Goddess of soil and corn Žemyna. Krūminė associates with the ritual, called «leading of the bush» (ru. *Куст водить, с кустом ходит*) in Belarussian and Ukrainian Polese, Belorussian regions of Vitebsk and Grodno. Some more common analogies of this personage and the ritual are noticed among southern Slavs.

If the thought, suggested here, about the relations of Krūminė with the ritual of so called «leading of the bush» (*куст водить, с кустом ходит*) in Belorussian and Ukrainian Polese and Belorussian regions of Vitebsk and Grodno is approved, we could state that the cult of Krūminė and similar Goddess could be active in the wide area of Balts and eastern Slavs. The area of spreading of the ritual of «leading of the bush» from Grodno in nowadays North-West Belarus to Rovno in North-West Ukraine coincides with the lands of Great Duchy of Lithuania in the second half of the 14th century.

In as much as the duty and sphere of the activity of Krūminė, as well as the Goddess Žemyna of descendants of Lithuanians and Prussians, were straight connected with corn, we can raise the presumption that it could be Goddess with the functions near to Žemyna, and it could be one of the forms of Žemyna's expression.